

CSECSEMŐ- ÉS GYERMEKHALANDÓSÁG KÉT PEST KÖRNYÉKI KÖZSÉGBEN A MŰLT SZÁZAD 70 — 80 - AS ÉVEIBEN

Írta: KÁRPÁTI ENDRE (Budapest)

1876 őszén a Rókus-kórház szülészeti osztályának fiatal segédorvosa megrázó dokumentumokat tár az ország közvéleménye elé a Pester Lloydban megjelent cikkeiben [1]. A nagy gyermekhalandóságra, s ezen belül is az akkori társadalom megbélyegzett páriáira, az ún. törvénytelen gyermekek megdöbbentő méretű halálzására irányítja a figyelmet.

Ez a fiatal orvos *dr. Szalárdi Mór*, aki bécsi és párisi tanulmányainak befejezése után a Rókus-kórház szolgálatába állt. A kórházban ebben az időben sok törvénytelen csecsemő született. Figyelme arra irányul, mi lesz az itt született csecsemők további sorsa? Vizsgálódásainak eredménye döbbenetes. Kiderül, hogy 53 szülönő többszöri szüléssel világra hozott 199 törvénytelen gyermeke közül csupán 14 maradt életben. Ez a felfedezés döntő hatású volt *Szalárdi* pályájának további alakulására. Az indítást ez az élmény adta, az életmű betetőzése a magyar gyermekvédelem alapjainak lerakása volt.

Szalárdi feltárta és leleplezte e szörnyű gyermekhalandóságnak egész mechanizmusát. Az anyák törvénytelen gyermekeiket felnevelni nem tudták, kénytelenek voltak dajkaságba adni. Nemcsak a szegények lakta kerületekben: a Ferenc- és Józsefvárosban, Kőbányán, de a főváros környékén is: Monoron, Üllön, Tökölön és még sok-sok pestkörnyéki községben nagy számban fogadtak „ápolásba” törvénytelen gyermekeket. A törvénytelen születések száma országosan 40 000, Budapesten 1877-ben eléri a 4000-et, a születések 30,5%-át.

A fővárosban valóságos iparágga fejlődött a „gyermekelhelyezés”, a velük való üzérkedés. Az egyik ilyen elhelyező néhány év alatt több mint 600 gyermeket adott ki vidékre. E főként csecsemőknek döntő többsége bejelentés nélkül került az említett községekbe, ahol rendszerint néhány hónap vagy 1—2 év alatt nyomuk veszett. Évente 1000-nél jóval több törvénytelen gyermek került ilyen módon a pestkörnyéki községekbe.

A főváros, még a 70-es években bizonyos intézkedésekkel próbál gátat vetni a gyermekkiáramlásnak, feltételekhez kötve a dajkavállalást. Ezek az intézkedések azonban igen kevés eredménnyel jártak. Erre utalnak egy hivatalos levélnek sorai, melyet *Szalárdi* leleplező írásai után közel 20 évvel később a fővárosi hatóság Pest megye alispánjához intézett: „Az egyes üzérek által folytatott gyermekkivétel szomorú tény, amelyen saját hatáskörünkben segíteni nem bírunk. Köztudomású ugyanis, hogy Pest megye szomszédos községeiben a lakosság nagy

TÖRVÉNYTELEN SZÜLETÉSEK ARÁNYA
(100 élveszületés után %-ban)

Év.	Magyarországon	Pest megyében	Budapesten	Monoron	Úllón
1870	6,8		30,5		
1871	6,6		29,4	6,6	11,0
1872	6,5		31,2	10,2	13,0
1873	6,5		29,4	5,8	4,6
1874	6,5		29,1	8,9	3,6
1875	7,6		29,7	11,8	11,2
1876	7,3	14,6	30,1	Nincs bejegyzés	4,6
1877	7,4	14,9	30,5	10,5	10,8
1878	7,3	15,0	31,9	17,9	4,0
1879	7,7	15,3	32,8	5,0	4,7
1880	7,9	15,8	33,0	Nincs bejegyzés	6,0
1881	8,6	15,4	32,2	11,8	9,4
1882	8,8	15,7	32,0	11,2	7,1
1883				14,3	2,3
1884				10,3	10,3
1885				10,4	7,3
1886				9,1	6,5
1887				12,1	6,5
1888				11,1	4,4

része valóságos gyermekkiviteli üzletet folytat, amelynek arányát a községek temetői mutatják meg" [2]. A VIII. kerületi előljáróság a dajkakérdés rendezése ügyében tett felterjesztésében is döbbenetes sorok vallanak a kor viszonyairól, erkölcsi állapotáról, a törvénytelen születésekről, melyek „egyes szülészknőknél és más célra kenyérkereseti forrásul berendezett házaknál történnek, melyekről a hatóságoknak a legkisebb tudomásuk nincsen, valamint arról sem, hogy az ilyen bűvőhelyeken született gyermekek, ki által, mikor és hova helyeztetnek el" [3]. Ez a beadvány is hangsúlyozza, hogy Pest megyében számos olyan község van, melynek lakosai „majdnem kizárólag Budapesten született gyermekek tartásából tengődnek, s amint egyik gyermek elhal, azonnal másikért jönnek a fővárosba, mely lélekváltásról Pest vármegye adminisztrációjának tudomással kell bírnia. . ." [4].

Kőrösi József, a kor kiváló statisztikusa számos munkájában behatóan elemzi a gyermekhalandóságot a fővárosban. Az elsők egyike, aki a gyermekhalandóság szociális vonatkozásait hangsúlyozza. A törvénytelen gyermekek halandóságával kapcsolatban említi, hogy éppen azokban a kerületekben a legnagyobb a halandóság, ahol sok az „áponcz" gyerek. Ezek a kerületek a törvénytelen gyermekek „letéthelyei". 1874-ben Ferencvárosban az 5 éven aluli gyermekeknek 64,5%-a, a Józsefvárosban 67,7%-a, Kőbányán pedig 76,6%-a halt meg.

Nemcsak Budapesten magas a gyermekhalandóság, s ezen belül a törvénytelenek halálózása, de igen magas a vidéki városokban is. Így pl. Miskolcon az 1880—1884 között meghalt 1290 1 éven aluli csecsemőből 844 törvénytelen volt és közülük 580 volt dajkaságba adva [5]. Kecskeméten 83%-os, Pápa környékén

90%-os volt a törvénytelen gyermekek halálózása „részt a mesterséges rossz táplálkozás, részt bűnös elhanyagolás következtében [6].

Mint említettem, a Pest környéki falvakba kihelyezett gyermekeknek csupán egy töredéke volt bejelentve. Ez a kategória az, melynek sorsát nyomon lehet követni, számukról, halálokaikról, korukról áttekintést lehet nyerni. Ezért kellett átnézni a monori ref. és r. k. születési és halálzási egyházi anyakönyvek bejegyzéseit 1871—1888. és az üllői r. k. egyházi anyakönyveket 1870—1888. között. Néhány hiányosabb évfolyam és olvashatatlan bejegyzés az eredményt nem befolyásolta. A forrásanyag teljes egészében alátámasztotta Szalárdi közel 100 évvel ezelőtt tett megállapításait a törvénytelen gyermekek halálózásának katasztrofális arányairól.

Magyarország 1871—1878. között azon európai államok egyike, ahol az 5 éves aluli gyermekek halandósága a legmagasabb. A legjobbak között is első Írország, ahol az élveszülöttekhez viszonyított 5 éves aluli gyermekhalandóság a legalacsonyabb, 16,3%-os. Viszont a sorrendben 23-ik helyen álló Spanyolország is megelőzi Magyarországot, melynek arányszáma 45,6%-os.

A két vizsgált község legközelebbi tájegysége Pest megye, ezért e korra vonatkozó megyei gyermekhalandóságról is tájékozódni kell. A Pest megyei gyermekhalandóság az országban a legmagasabbak közé tartozik. Míg Hunyad megyében az összhaltak 31,9%-a az 5 éves aluli gyermek, addig Pest megyé-

AZ 5 ÉVEN ALULI
GYERMEKEK HALANDÓSÁGA
MAGYARORSZÁGON (1852—1878)
(%-ban)

Az élveszületettekhez viszonyítva		Az elhaltakhoz viszonyítva
1852	35,3	50,5
1853	42,8	49,9
1854	45,5	45,8
1864	41,8	56,9
1865	36,3	44,4
1866	43,1	46,7
1867	44,9	52,0
1868	40,1	50,5
1869	38,1	50,9
1870	38,9	49,8
1871	44,0	48,6
1872	48,5	47,0
1873	61,7	40,0
1874	46,9	46,9
1875	38,5	46,8
1876	39,3	50,5
1877	42,5	50,1
1878	46,9	52,6

GYERMEKEK HALÁLÓZÁSA
ÜLLÓN ÉS MONORON,
AZ 1871—78-AS ÉVEK
ÁTLAGÁBAN
(%-ban)

Az élveszületettekhez viszonyítva		Az elhaltakhoz viszonyítva
<i>Üllön</i>		
0—1 év	40,7	50,3
1—5 év	15,8	18,2
0—5 év	56,5	68,5
<i>Monoron</i>		
0—1 év	33,5	39,0
1—5 év	19,0	21,0
0—5 év	52,5	60,4
<i>Pest megyében</i>		
0—5 év	50,5	53,7
<i>Magyarországon</i>		
0—5 év	45,9	47,2

AZ 5 ÉVEN ALULIAK HALÁLOZÁSA PEST MEGYÉBEN
1879—1887 KÖZÖTT
(a halálához viszonyított %-ban)

Év	0—1 hó	1 hó—1 év	0—1 év	1—5 év	0—5 év
1879	13,3	19,0	32,3	21,2	53,5
1880	12,2	20,9	33,1	21,3	54,4
1881	12,8	20,8	33,6	18,7	52,3
1882	12,4	21,2	33,6	11,1	44,7
1883	13,4	22,1	35,5	18,5	54,0
1884	13,3	23,5	36,8	18,9	55,7
1885	14,3	23,3	37,6	18,0	55,6
1886	13,0	23,4	36,4	20,8	57,2
1887	12,1	22,9	35,0	19,7	54,7
			Pest megyei átlag:		53,5
			monori átlag:		58,3
			üllői átlag:		63,1

ben, mely a megyék közötti sorrendben az 57-ik helyen áll a 63 megye közül: 54,1%. Ez a súlyos helyzet lényegében a következő évtizedben sem változik. 1879—1887. között a gyermekhalandóság megyei átlaga 53,5%.

A vizsgált két községnél még a megyei átlagokat is meghaladó halálzási arányokat találunk. Monoron 1871—1878 között 100 élveszülettre 52,5%-os 5 éven aluli gyermekhalálzás jut, Üllőn még ennél is több: 56,5%. Ha a gyermekhalálzást az elhaltak számához viszonyítjuk, azt találjuk, hogy monoron az elhaltak 60,4%-a, Üllőn pedig 68,5%-a 5 éven aluli gyermek. E magas halálzási arány a következő évtizedben sem javul jelentősen. A tárgyalt időszak alatt, tehát 1871—1888. között Monoron 100 halott közül 59,2% az 5 éven aluli gyermek, Üllőn 65,2%.

AZ 5 ÉVEN ALULIAK HALÁLOZÁSA MONORON 1879—1888 KÖZÖTT
(a halálához viszonyított %-ban)

Év	0—1 év	1 hó—1 év	0—1 év	1—5 év	0—5 év
1879	9,8	20,0	29,8	30,6	60,4
1880	11,9	25,5	37,4	23,0	60,4
1881	5,4	25,1	30,5	15,5	46,0
1882	5,7	32,9	38,6	21,2	59,8
1883	13,7	37,1	50,8	16,1	66,9
1884	8,2	25,1	33,3	15,6	48,9
1885	13,0	33,2	46,2	18,7	64,9
1886	9,3	24,4	33,7	19,0	52,7
1887	12,8	32,5	45,3	19,8	65,1
1888	9,1	27,3	36,4	21,9	58,3
Átlag:	10,7	27,8	38,5	20,7	59,2

**DAJKASÁGBA ADOTT GYERMEKEK HALÁLOZÁSA MONORON
1871—1879 KÖZÖTT**

Év	Halálo- zások száma	0—1 hó	1 hó— 1 év	0—1 év	1—5 év	0—5 év	%-ban	0—1%
1871	239	34	61	95	50	145		
D.gy.	27	13	12	25	2	27	18,6	26,3
1872	239	29	70	99	60	169		
D.gy.	35	11	19	30	5	35	22,1	30,3
1873	383	26	96	122	80	202		
D.gy.	48	16	27	43	5	48	23,7	35,2
1874	264	28	68	96	65	161		
D.gy.	26	8	15	23	3	26	16,1	23,9
1875	167	16	45	61	23	84		
D.gy.	27	21	6	27		27	32,1	44,3
1876	178	27	48	75	41	116		
D.gy.	18	13	5	18		18	15,5	24,0
1877	244	29	73	102	56	158		
D.gy.	19	3	13	16	3	19	12,0	15,7
1878	104	14	30	44	21	65		
D.gy.	18	2	14	16	2	18	27,7	36,4
1879	235	23	47	70	72	142		
D.gy.	23	3	17	20	3	23	16,2	28,6

E jelenség okait vizsgálva úgy találjuk, hogy mindkét községben, elsősorban Monoron, igen magas az 5 éven aluli halálozásban a dajkagyermek aránya, akik valamennyien „Pesten született” bejegyzéssel szerepelnek a halálozási anyakönyvekben. 1871—1888 között mindössze 3 olyan évet találunk, amikor a dajkahalottak aránya 15%-on aluli az 5 éven aluli gyermekhalálozásban.

Viszont 3 évben meghaladja a 30%-ot, 1883-ban eléri a 38,5%-ot. 1875-ben és 1883-ban az idegen dajkacsecsemők részesedése a monori csecsemőhalálozásban 44%-on felüli. Megállapíthatjuk tehát, hogy a múlt század 70-es, 80-as éveiben a monori gyermekhalálozást jelentősen megemeli az ott meghalt nagyszámú dajkagyerek. A bejelentett és elhalt közel 600 „Pesten született” megjelölésű monori és üllői gyermek- és csecsemőhalott közül mindössze 4-et találtam az 5 éven felül elhaltak között. Szalárdi a pesti gyermekek tetmetőjének nevezte Monort [7]. A fenti adatok bizonyítják, hogy ez a megállapítás minden túlzást nélkülöz.

Ha mindezekhez hozzászámítjuk a pesti gyermekek ezreit, akik bejelentetlenül tüntek el évről évre, évtizedeken keresztül talán tízezrével is Monoron és a nagyszámú pestkörnyéki községben, akkor megérthetjük az indulatot, mely Szalárdi sorait hevíti: „Kell-e — írja említett munkájában — ékesszólás, kelleneke-

szónoki fogások annak bizonyítására, hogy itt nemzetünk testének egyik nyílt sebe előtt állunk" [8].

Ha a monori 5 éven aluli halálozásokból levonjuk az idegen dajkahalottakat, a község gyermekhalandóságának torzulása mind a Pest megyei, mint az országos átlaghoz viszonyítva megszűnik. E redukció folytán az 1871—1888 közötti arányszám 47,0%-ra, tehát lényegesen a pestmegyei arányszám alá száll, sőt egy kevéssel még az országos átlag alá is. Üllő esetében is erős a javulás, de még így is magasabb marad a megyei átlagnál.

Monoron és Üllőn az 5 éven aluliak halálakai nagyrészt megegyeznek az országos kimutatásokban feltüntetett halálokokkal, csak az egyes halálnemeknél itt az arányok jóval magasabbak. Feltűnően magas — általában 50—60%-os — az 1 hónapon belül elhaltak halálakai között az „életgyengeség”. Ezt követik: a „görcsök”, bélhurut és az „aszkor”. Az 1 éven aluliak halálakai között első helyen az aszkor szerepel, melyet a korabeli nomenclature együtt említ a tüdőgümőkorrall és dögvésszel. A helytelen, ki nem elégitő és mesterséges táplálás következtében ennél a kategóriánál igen magas a bélhurut okozta halálozás, az 1—5 éves korúak körében a heveny fertőző megbetegedésben bekövetkezett elhalálozás.

A nagyarányú gyermekhalandóság szociális hátterére utal az egykorú belügyminiszteri jelentés is, megállapítva, hogy a „nép sok helyt igen szegény, számos

AZ 5 ÉVEN ALULIAK HALÁLOZÁSÁNAK ALAKULÁSA
MONORON ÉS ÜLLŐN 1870—1888-BAN,
A BUDAPESTI SZÜLETÉSŰ DAJKAGYEREKEK SZÁMÁNAK
LEVONÁSA UTÁN (A MEGHALTAKHOZ VISZONYÍTVA %-BAN)

Év	Monor 0—5 év	Dajkagy. nélkül	Üllő 0—5 év	Dajkagy. nélkül
1870	—	—	70,4	53,1
1871	60,6	49,3	63,8	45,7
1872	66,5	51,9	65,2	52,6
1873	52,7	40,2	68,5	64,5
1874	61,0	51,2	71,5	63,2
1875	50,3	34,2	61,7	61,7
1876	65,1	55,1	78,3	74,7
1877	64,7	56,9	67,4	53,3
1878	62,5	45,2	71,1	57,7
1879	60,4	50,7	57,9	49,5
1880	60,4	51,0	58,6	54,0
1881	46,0	37,9	60,2	60,2
1882	59,8	46,6	76,4	72,2
1883	66,9	41,1	61,2	58,5
1884	48,9	41,5	60,0	56,0
1885	64,9	54,2	60,0	54,4
1886	52,7	45,6	65,1	55,8
1887	65,1	44,2	68,9	65,6
1888	58,3	51,7	52,4	40,5
Átlag:	59,2	47,0	65,2	57,5

újszülött nem részesül kellő ápolásban, táplálkozásuk rossz, elégtelen, ruházatjuk nyomorult, az anyák műveletlenek, a bábák avatatlanok” [9].

A magas gyermekhalálozás számos oka közül ki kell emelni a törvénytelen születések magas arányát, a halvaszületések nagy számát, mely Monoron és Úllón is igen jelentős. Nem feledkezhetünk meg az egészségügyi ellátás súlyos fogyatékosságairól sem. Bár az 1876-os közegészségügyi törvény büntető szankciók alkalmazását helyezi kilátásba, mégis pl. Pest megyében 4231 5 éven aluli gyermek (az elhaltak 37,2%-a) halt meg 1881-ben orvosi beavatkozás nélkül. Az egészségügyi ellátás hiányosságait jelző adatok: Magyarországon ebben az időben a községek 63%-ában nincs orvos, 58%-ában nincs bába és 72%-ában nincs gyógyszertár. A magas gyermekhalandóság okainak felsorolásából nem maradhat ki a bábakérdés megoldatlansága, a szakképzett szülésznők óriási hiánya. A bábák döntő többsége ekkor még szakképzetlen és írástudatlan. Elgondolkodtatók és a korabeli viszonyokat híven tükrözik a neves orvosprofesszor, *Tauffer Vilmos* szavai, melyek 20 évvel *Semmelweis* halála után hangzottak el: „A fennforgó viszonyok között a segítségnek egyedül lehető módja abban áll, hogy tanítsunk meg kellő számú asszonyt legalább arra, hogy „mielőtt szülőnőhöz nyúl, mossa meg kezeit” és hogy a „vérvesztés ártalmas”, meg hogy a „reáimádkozás által nem lehet a vajúdón segíteni” [10].

J E G Y Z E T E K

- [1] Die ausgestossenen Kinder. Pester Lloyd, 1876. IX. 22. 3—4. 1; X. 18 és 19.
- [2] Fővárosi Levéltár Tanácsi Iratok 27 371 sz. eln. 1894.
- [3] Fővárosi Levéltár Tanácsi Iratok IX. ü. o. 1523/1875.
- [4] Uo.
- [5] Dr. Ixel Soma felszólalása. Az 1885. évi Orvosi és Közegészségügyi Congressus tárgyalásai. Bp. 1885. 85—87. 1.
- [6] *Lówy László* felszólalása. A Milleniumi Közegészségi és Orvosügyi Kongresszus tárgyalásai. Bp. 1897. 194. 1.
- [7] *Dr. Szalárdi Mór*: A közárva ház és gyermekhalandóság Magyarországon. Orvosi Hetilap, 1879. III. 23. mell. 17—55. 1.
- [8] Uo.
- [9] Jelentés az ország közegészségügyi viszonyaira vonatkozólag az 1880-ik évre. Bp. 1884. 7. 1.
- [10] Az 1885 évi Orvosi és Közegészségügyi Congressus tárgyalásai. Bp. 1885. 133. 1.

*

Monor és Úlló községek r. k. és ref. születési és halálozási anyakönyvei 1871—1888 ill. 1870—1888 között. (Pest megyei Levéltár.)

Weszelovszky Károly: A gyermekek halandósága Magyarországon. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Szombathelyen tartott Nagygyűlésének munkálatai. Bp. 1882. 120—235. 1.

Konek Sándor: A Magyar Birodalom statisztikai kézikönyve. Bp. 1878. 743. 1.

Láng—Jekelfalussy: Magyarország népességi statisztikája. Bp. 1884. 491. 1.

Kőrösi József: Budapest főváros halandósága az 1876—1881 években és annak okai. Bp. 1884.

ZUSAMMENFASSUNG

Vf., Mitglied des Gesundheitlichen Organisationsinstituts der Budapester Ärztewissenschaftlichen Universität wendet seine Aufmerksamkeit der Situation jener unehelichen Kinder zu, welche an der Gynäkologischen Abteilung des Pester Rochus-Spitals in den 70-er und 80-er Jahren des vergangenen Jahrhunderts geboren wurden.

An diese Abteilung — wo übrigens der weltberühmte Prof. *Semmelweis* einige Jahre hindurch wirkte — kam als junger Sekundar *Mór Szalárdi*, der seine ärztliche Studien in Wien und Paris abgeschlossen hatte. In den Nummern vom 22. 9, 18. 19. 10. 1876 der Tageszeitung „Pester Lloyd“ veröffentlichte er unter dem Titel „Die ausgestossenen Kinder“ das schreckliche Ergebnis seiner Untersuchungen, wonach von 199 Kindern der 53 öfters gebährenden Mütter nur 14 am Leben blieben. Alle 199 Kinder waren unehelich. *Szalárdi* ging auch der Ursache dieser kläglichen Erscheinung nach. Er entdeckte, dass die Mütter ihre unehelichen Kinder zu verpflegen nicht imstande waren, daher sind sie gezwungen jene in „Pflege“ zu geben. Die Pflegeeltern sind aber fast ausschliesslich auch selbst arm, denen es nur um das Pflegegeld geht, und bei denen die Säuglinge teils wegen der künstlichen, schlechten Ernährung, teils infolge schuldhafter Unterlassung bald an verschiedenen Krankheiten sterben.

Vf. untersucht ausführlich die im Archiv des Pester Komitats befindlichen Geburts- und Sterberegister der römischkatholischen und der reformierten Kirchengemeinden der am Rand von Budapest liegenden Ortschaften *Monor* und *Üllő*.

Das so erschliessene Quellenmaterial erhärtet vollständig die vor 100 Jahren machten Feststellungen *Szalárdis* über die katastrophalen Ausmasse der Mortalität der ausserehelichen Kinder.